Розділ IX Суб’єкт злочину

§ 1. Поняття і види суб’єктів злочинів

1. Питання про суб ’єкта злочину за своєю сутністю є питанням про особу, яка вчинила злочин і підлягає кримінальній відповідальності. Це прямо випливає із найменування розділу IV Загальної частини КК: «Осо-ба, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб’єкт злочину)».

У ч. 1 ст. 18 встановлено, що суб’єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може на-ставати кримінальна відповідальність. Отже, суб’єкт злочину як еле-мент складу злочину характеризується трьома обов ’язковими озна-ками: це особа фізична, осудна, що досягла певного віку.

2. Перш за все суб’єктом злочину може бути тільки фізична особа, тобто людина. Цей висновок фактично закріплено у статтях 6-8 КК, де прямо вказується, що нести кримінальну відповідальність можуть гро-мадяни України, іноземці та особи без громадянства. Тому не можуть бути визнані суб’єктом злочину юридичні особи (підприємства, устано-ви, громадські організації тощо). Якщо на якому-небудь підприємстві в результаті порушення певних правил виробництва, правил охорони праці загинули люди, кримінальну відповідальність несе не підприєм-ство, а конкретно винні в цьому службові особи. Це прямо передбачено в багатьох статтях КК, наприклад у статтях 172, 223, 271 та ін.

Пропозиції, які зустрічалися в юридичній літературі, стосовно передбачення в новому КК України кримінальної відповідальності юридичних осіб не знайшли підтримки законодавця.

3. Як зазначено в ч. 1 ст. 18 КК, обов’язковою ознакою суб’єкта злочину є осудність особи. У ч. 1 ст. 19 КК вказано, що осудною ви-знається особа, яка під час учинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Отже, осудність — це здатність особи під час учинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Кримінальний закон виходить з того, що тільки осудна особа може вчинити злочин і тому може нести кримінальну відповідальність. Це обумовлено тим, що злочин завжди є актом поведінки свідомо діючої особи.

Здатність особи під час учинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) означає правильне розуміння фактичних об’ єктивних ознак злочину (об’ єкта, суспільно небезпечного діяння, обстановки, часу і місця, способу його вчинення, його суспільно небезпечних на-слідків). Здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) повинна бути пов’ язана зі здатністю контролювати, керувати своїми вчинками. Тут свідомість і воля взаємопов’язані і тільки в сукупності визначають характер поведінки особи в конкретній ситуації.

Питання про осудність особи виникає тільки у зв’язку зі вчиненням нею злочину. Саме щодо нього необхідно з’ ясувати здатність особи правильно оцінювати суспільно небезпечний характер учиненого ді-яння, його суспільно небезпечні наслідки та керувати своїми діями (бездіяльністю).

Стан осудності — це норма, типовий стан психіки людини, ха-рактерний для її певного віку. Як правило, стан осудності презюму- ється, бо він характерний для переважної більшості людей. Тому на практиці питання про встановлення осудності виникає тільки за на-явності сумнівів у психічній повноцінності особи, яка вчинила перед-бачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння. Зі станом осудності пов’язане і досягнення (реалізація) мети покарання. Від-повідно до ч. 2 ст. 50 КК покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Тільки осудна осо-ба здатна правильно усвідомлювати сутність учиненого злочину, а тому розуміти обґрунтованість і справедливість призначеного по-карання. Лише за таких умов призначене покарання багато в чому визначає подальшу поведінку засудженого, спонукає його не вчиню-вати нових злочинів.

Важливість встановлення осудності особи визначено перш за все тим, що осудність є

передумовою вини, а без доведення вини не може бути кримінальної відповідальності і покарання.

4. Згідно з ч. 1 ст. 18 КК суб ’єктом злочину може бути лише особа, яка до вчинення злочину досягла встановленого кримінальним законом віку. Цей вік визначається саме до часу вчинення злочину. Тому при розслідуванні і розгляді кримінальної справи дуже важливо встанови-ти точний вік особи (число, місяць, рік народження). У тих же випад-ках, коли відсутні документи, що підтверджують вік, необхідне про-ведення судово-медичної експертизи.

Учинення суспільно небезпечного діяння особою, яка не досягла до вчинення злочину визначеного законом віку, свідчить про відсут-ність суб’єкта злочину, а отже, про відсутність складу злочину, вна-слідок чого виключається і кримінальна відповідальність.

У ч. 1 ст. 22 прямо зазначено, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Цей вік прийнято називати загальним віком кримінальної відпо-відальності. У ч. 2 цієї ж статті встановлюється знижений вік кримі-нальної відповідальності — чотирнадцять років — за окремі, прямо перелічені в законі, злочини. Серед цих злочинів, наприклад, такі: умисні вбивства (статті 115-117 КК), умисне завдання тяжких тілесних ушкоджень (ст. 121 частини 3 статей 357, 358, 360, 390, і частини 3, 6, 7 ст. 412 КК), диверсія (ст. 111 КК), бандитизм (ст. 265 КК), зґвалту-вання (ст. 155 КК), крадіжка, грабіж та розбій (статті 185-187 КК) та деякі інші. Передбачений ч. 2 ст. 21 КК перелік злочинів, за які настає відповідальність з чотирнадцяти років, є вичерпним.

Аналіз цих злочинів дає підставу для висновку про те, що законо-давець знизив вік кримінальної відповідальності за дві групи злочинів:

а) насильницькі злочини; б) майнові злочини. В основу зниження віку кримінальної відповідальності за ці злочини покладено такі критерії:

1) рівень розумового розвитку, свідомості особи, який свідчить про можливість вже в чотирнадцять років усвідомлювати фактичні об’ єк- тивні ознаки та суспільну небезпечність злочинів, перелічених у ч. 2 ст. 21 КК;

2) значна поширеність більшості з цих злочинів серед підлітків;

3) значна суспільна небезпечність (тяжкість) більшості з цих зло-чинів.

Особа віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років не відповідає за злочини, за які встановлюється відповідальність з шістнадцяти років, навіть якщо вона брала в них участь як співучасник. У цих випадках особа віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років може нести відпо-відальність тільки тоді, коли в її конкретних діях містяться ознаки ін-шого злочину, за який законом встановлено відповідальність з чотир-надцяти років. Наприклад, якщо неповнолітній віком до шістнадцяти років бере участь разом з іншими особами, що досягли шістнадцяти років, у такому злочині, як примушування до виконання чи невико-нання цивільно-правових зобов’язань шляхом насильства, небезпеч-ного для життя і здоров’я (ч. 3 ст. 355 КК), то він може відповідати тільки за спричинення, наприклад, тяжкого тілесного ушкодження за ст. 121 КК.

У деяких випадках кримінальна відповідальність можлива лише за злочини, вчинені повнолітніми особами, тобто особами, які досягли вісімнадцятирічного віку, бо за характером цих злочинів їх фактично не можуть учинити неповнолітні. До таких злочинів належать, напри-клад, ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 304 КК), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 335 КК).

Суб’єкта злочину, що володіє такими загальними ознаками, як фізична, осудна особа, яка досягла встановленого законом віку кримі-нальної відповідальності, прийнято називати загальним суб’єктом злочину. Відсутність хоча б однієї з цих ознак виключає суб’єкта як елемента складу, а отже, виключає склад злочину і кримінальну відпо-відальність.

5. Поряд з поняттям загального суб’єкта КК передбачає і поняття спеціального суб’єкта. У ч. 2 ст. 18 КК визначено, що спеціальним суб’єктом злочину є фізична, осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб’єктом якого може бути лише певна особа. Отже, спеціальний суб’єкт — це особа, яка, крім обов’ язкових загальних ознак (фізична, осудна особа, що досягла певного віку), має додаткові спеціальні (особливі) ознаки, передбачені в статті Особливої частини

КК для суб’єкта конкретного складу злочину. Ознаки спеціального суб’єкта доповнюють загальне поняття суб’єкта злочину, виступаючи як додаткові. Ці спеціальні ознаки можуть стосуватися, наприклад, службового становища, фаху (лікар), характеру певної діяльності (підприємець), родинних стосунків (мати новонародженої дитини) тощо.

У більшості випадків ознаки спеціального суб’єкта прямо зазна-чено в законі. Так, у ст. 375 КК прямо встановлено, що спеціальним суб’єктом цього злочину є суддя, який постановив завідомо неправо-судний вирок, рішення, ухвалу або постанову.

В інших же випадках хоча в самому законі прямо і не названо спе-ціального суб’єкта, але сам злочин вимагає його наявність. Так, у ст. 371 КК прямо не зазначено, хто може бути суб’єктом завідомо незаконно-го затримання, приводу, арешту або тримання під вартою. Однак оче-видно, що ці злочини можуть бути вчинені тільки працівниками право-охоронних органів, що наділені правом застосовувати затримання, привід, арешт або тримання під вартою.

11 червня 2009 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення»[1] статтю 18 КК було доповнено частинами 3 та 4, у яких наводиться поняття службової особи як спеціального суб’єкту цілого ряду злочинів. Відповідно до ч.3 ст.18 КК службовими є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, на підпри-ємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов’язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адмі-ністративно-господарських функцій або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Частина 4 ст.18 КК до спеціальних суб’єктів відносить посадових осіб іноземних держав, які: 1) обіймають посади в законодавчому, ви-конавчому, адміністративному або судовому органі іноземної держави;

2) будь-яких інших осіб, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема, для державного органу або державного підприєм-ства; 3)посадові особи міжнародних організацій (працівники міжна-родної організації чи інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені).

Аналізуючи поняття спеціального суб’єкта, слід ураховувати, що в ч. 2 ст. 18 КК наведено лише загальне поняття спеціального суб’єкта злочину. Тоді як у нормах Особливої частини КК з урахуванням спе-цифіки об’єкта та об’єктивної сторони певних складів злочинів по-няття спеціального суб’єкта знаходить свою подальшу конкретизацію. Так, якщо в частинах 3 та 4 ст.18 КК подано загальне поняття такого спеціального суб’єкта, як службова особа, то в розділі VII-А Особливої частини КК встановлюється відповідальність за злочини, суб’єктами яких можуть бути лише службові особи юридичних осіб приватного права (статті 235^1, 235^2, 235^4 КК), а в розділі XVII — службові особи юридичних осіб публічного права (статті 364, 365, 368, 368^1 КК).

Найчастіше ознаки спеціального суб’єкта законодавець вказує при опису основного складу злочину. Так, у ч. 1 ст. 114 КК передбачено, що суб’єктом шпигунства може бути тільки іноземець чи особа без громадянства, а в ст. 117 прямо вказується, що відповідальність за ді-товбивство несе тільки матір новонародженої дитини.

Проте нерідкими є випадки, коли ознаки спеціального суб’єкта використовуються законодавцем і при визначенні кваліфікуючих (осо-бливо кваліфікуючих) складів злочинів. Так, у ч. 2 ст. 387 КК як ква-ліфікуючу ознаку розголошення даних досудового слідства або дізна-ння передбачено вчинення цього злочину суддею, прокурором, слідчим, працівником органу дізнання та оперативно-розшукового органу.

Таким чином, ознаки спеціального суб’єкта певною мірою є об-межувальними, оскільки вони визначають, що той чи інший злочин може вчинити не будь-яка, а тільки та особа, яка має такі ознаки. Тому інші особи, що не мають цих ознак, не можуть нести відповідальність за конкретним кримінальним законом, у якому передбачений спеці-альний суб’єкт. Так, якщо в дітовбивстві разом з матір’ю новонаро-дженої дитини брали участь й інші особи, вони несуть відповідаль-ність не за ст. 117 КК, а за ст. 115 (за просте чи навіть кваліфіковане вбивство).

---

§ 2. Поняття неосудності та її критерії

1. Поняття неосудності є похідним від поняття осудності, оскільки воно є його антиподом. Особа, яка перебуває в стані неосудності, не підлягає кримінальній відповідальності і покаранню за вчинене суспільно небезпечне діяння, оскільки вона не є суб’єктом злочину.

У ч. 2 ст. 19 КК наведено законодавче визначення поняття неосуд-ності, з якого випливає, що неосудною визнається така особа, яка під час учинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, не мог-ла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

Ці положення закону, в яких описано поняття неосудності, прий-нято називати формулою неосудності. Причому до цієї формули вклю-чено як медичні, так і юридичні ознаки (критерії). У науці криміналь-ного права така формула іменується змішаною формулою неосудності. Поєднавши в цій формулі медичні та юридичні ознаки, законодавець тим самим обмежив поняття неосудності чіткими, точно визначеними законом рамками. Закріплені в законі ознаки є однаково обов’язковими як для експертів, так і для юристів при вирішенні питання про не-осудність конкретної особи.

З тексту ст. 19 КК видно, що неосудність (як, до речі, й осудність) визначається тільки стосовно часу вчинення особою суспільно небез-печного діяння і тільки у зв’язку з ним. Неприпустимо за межами тако-го діяння порушувати питання про неосудність або осудність особи.

2. Як уже відзначалося, у КК поняття неосудності розкривається за допомогою двох критеріїв: медичного (біологічного) та юридично-го (психологічного).

Медичний критерій окреслює всі можливі психічні захворювання, що істотно впливають на свідомість і волю людини. У ч. 2 ст. 19 КК виділено чотири види психічних хвороб:

а) хронічне психічне захво-рювання;

б) тимчасовий розлад психічної діяльності;

в) недоумство;

г) інший хворобливий стан психіки.

Хронічне психічне захворювання — досить поширений вид захво-рювання психіки. До таких захворювань відносять шизофренію, епілеп-сію, параною, прогресивний параліч, маніакально-депресивний психоз та ін. Усі вони мають прогресуючий, важковиліковний чи взагалі неви-ліковний характер, хоча і при них можливі так звані світлі проміжки.

Тимчасовим розладом психічної діяльності визнається гостре, ко-роткочасне психічне захворювання, що перебігає у вигляді приступів. Воно виникає раптово (найчастіше внаслідок тяжких душевних травм) і за сприятливих обставин раптово припиняється. До таких захворю-вань належать різного роду патологічні афекти, алкогольні психози, біла гарячка та ін.

Недоумство (олігофренія) — найбільш тяжке психічне захворю-вання (психічне каліцтво). Воно є постійним, природженим видом порушення психіки, що уражає розумові здібності людини. Можливі три форми недоумства: ідіотія (найглибший ступінь розумового недо-розвитку), імбецильність (менш глибокий), дебільність (найлегша форма). Таким чином, між собою ці захворювання різняться різним ступенем тяжкості ураження психіки.

Під іншим хворобливим станом психіки розуміють такі хворобли-ві розлади психіки, що не охоплюються раніше названими трьома видами психічних захворювань. Сюди відносять важкі форми психас-тенії, явища абстиненції при наркоманії (наркотичне голодування) та ін. Це не психічні захворювання в чистому вигляді, але за своїми психопатичними порушеннями вони близькі до них.

Для наявності медичного критерію неосудності достатньо встано-вити, що на час учинення суспільно небезпечного діяння особа страж-дала хоча б на одне із перелічених захворювань.

Інші можливі психічні стани, що негативно впливають на поведін-ку особи, наприклад, фізіологічний афект, не виключають осудності. У певних випадках вони можуть розглядатися лише як обставини, що пом’якшують відповідальність (наприклад, стан сильного душевного хвилювання при умисному вбивстві — ст. 116 КК).

Встановлення медичного критерію ще не дає підстав для висновку про неосудність особи на час учинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом. Наявність медичного критерію є лише підставою для встановлення критерію юридичного, який оста-точно визначає стан неосудності.

3. Юридичний критерій неосудності виражається в нездатності особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними саме внаслідок наявності психічного захворювання, тобто критерію медичного.

У ч. 2 ст. 19 КК юридичний критерій неосудності виражено двома ознаками: 1) інтелектуальною — особа не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність); 2) вольовою — особа не могла керувати своїми ді-ями. Під «своїми діями» тут розуміється не будь-яка поведінка психіч-но хворого, а тільки ті його суспільно небезпечні дії (бездіяльність), що передбачені певною статтею КК.

Інтелектуальний критерій неосудності насамперед означає, що особа не розуміє фактичної сторони, тобто не розуміє дійсного зміс-ту своєї поведінки (не розуміє, що вчиняє вбивство, підпалює будинок тощо), а тому не може розуміти і його суспільну небезпечність. Так, душевнохвора мати під час купання своєї малолітньої дитини вводила їй у тіло звичайні швейні голки, гадаючи, що таким засобом вона ви-лікує її від тяжкої недуги. У кінцевому результаті це призвело до смер-ті дитини, а в її тілі було виявлено понад сорок голок.

Інтелектуальна ознака також означає, що особа не здатна розуміти суспільно небезпечний характер своїх дій. У деяких випадках це не ви-ключає того, що особа при цьому розуміє фактичну сторону своєї по-ведінки. Так, хворий, який страждає на олігофренію, підпалив у вечірній час сарай сусіда для того, щоб освітити вулицю, де веселилася молодь. Тут він розумів фактичну сторону своїх дій, однак унаслідок психічного захворювання не усвідомлював їх суспільної небезпечності.

Вольовий критерій неосудності свідчить про такий ступінь руйну-вання психічною хворобою вольової сфери людини, що вона не може керувати своїми діями (бездіяльністю).

Відомо, що вольова сфера людини завжди органічно пов’ язана зі сферою свідомості. Тому в усіх випадках, коли особа не усвідомлює свої дії (бездіяльність), вона не може і керувати ними. Однак можливі ситуації, коли особа усвідомлює фактичну сторону свого діяння, може усвідомлювати суспільну небезпечність своїх дій та їх наслідків, але не може керувати своєю поведінкою. Такий стан спостерігається у пі- романів, клептоманів, наркоманів у стані абстиненції та ін. Такі хворі можуть цілком зберігати здатність усвідомлювати фактичну сторону вчинюваних ними дій і навіть розуміти їх суспільну небезпечність, проте вони втрачають здатність керувати своїми вчинками. Піроман, наприклад, під час підпалу житлового будинку розуміє фактичну сто-рону своєї поведінки, правильно оцінює суспільну небезпечність ді-яння і його наслідків, однак він не може керувати своїми діями. Також не може утримати себе і клептоман, коли трапилася нагода, від спо-куси вчинити крадіжку чужого майна.

Визначені особливості інтелектуальної і вольової ознак й зумовили те, що в кримінальному законі (ч. 2 ст. 19 КК) вони розділені сполуч-ником «або». Тим самим законодавець не тільки підкреслив їх віднос-ну самостійність, а й, головне, закріпив їх рівне значення при визна-ченні поняття неосудності.

Отже, юридичний критерій містить ознаки, що визначають тяж-кість захворювання, глибину ураження психіки, ступінь впливу пси-хічного захворювання на здатність усвідомлювати характер учинюва- ного діяння, його наслідки і керувати своїми вчинками. У

цьому ви-являється нерозривний зв’язок медичного та юридичного критеріїв, що й зумовило необхідність закріпити у ч. 2 ст. 19 КК змішану форму-лу неосудності.

У літературі зазначалося, що юридичний критерій неосудності віді-грає двояку роль: 1) визначає справжній зміст неосудності, оскільки тільки він дозволяє визначити, чи усвідомлювала особа під час вчинен-ня суспільно небезпечного діяння свої дії (бездіяльність) і чи могла вона в цей момент керувати ними; 2) встановлює межі дії медичних критері-їв і тим самим визначає межу між осудністю та неосудністю[2].

Таким чином, особа може бути визнана неосудною тільки тоді, коли встановлено одну із ознак юридичного критерію на підставі хоча б од-нієї з ознак критерію медичного.

4. Відповідно до прямої вказівки закону особа, визнана неосудною, не підлягає кримінальній відповідальності незалежно від тяжкості вчиненого нею суспільно небезпечного діяння. До такої особи на під-ставі ч. 3 ст. 19 КК можуть бути застосовані примусові заходи медич-ного характеру, передбачені у ст. 94 КК. Такі заходи не є кримінальним покаранням, однак на відміну від звичайного психіатричного лікуван-ня є примусовими і спрямовані як на лікування хворого, так і на охо-рону суспільства і держави від можливого повторення ним нових суспільно небезпечних діянь.

5. Як уже зазначалося, неосудність особи характеризує її психічний стан на час учинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом.

Однак на практиці трапляються випадки, коли особа під час учи-нення злочину була осудною, але після його вчинення до постановлен- ня вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. Застосування покарання до такої особи, по-перше, суперечило б принципу гуманізму, а по-друге, не могло б забезпечити досягнення мети покарання.

Частина 3 ст. 19 КК саме і передбачає таку ситуацію. У ній прямо сказано, що не підлягає покаранню особа, яка вчинила злочин в стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворо-бу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними.

Відповідно до закону до такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа (на відміну від особи, визнаної неосудною) може підлягати покаранню на загальних засадах (ч. 4 ст. 95 КК).

§ 3. Обмежена осудність

Стаття 20 КК передбачає, що підлягає кримінальній відповідаль-ності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час учинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

Виходячи зі змісту закону, можна зробити такі висновки: 1) обме-жена осудність пов’язана з наявністю у суб’єкта певного психічного розладу, психічної аномалії; 2) унаслідок такого психічного стану осо-ба не повною мірою здатна усвідомлювати фактичні ознаки і суспільну небезпечність учиненого діяння. Однак на відміну від неосудної особи в обмежено осудної особи здатність усвідомлювати свої дії (бездіяль-ність) та (або) керувати ними повністю не виключається; 3) обмежена осудність не виключає осудності як обов’язкової ознаки суб’єкта, а отже, не виключає і кримінальну відповідальність за вчинене.

Значення обмеженої осудності полягає в тому, що вона врахову-ється судом при призначенні покарання і є підставою для застосуван-ня примусових заходів медичного характеру.

---

§ 4. Відповідальність за злочини, вчинені у стані сп’яніння

1. Пияцтво, наркоманія, токсикоманія є тим соціальним злом, що прямо пов’язане зі злочинністю. Кримінологічні дослідження показу-ють, що під впливом пияцтва вчиняються 40-45 усіх злочинів, а такі тяжкі злочини, як убивство, тяжкі тілесні ушкодження, хуліганство, грабежі та розбої, в 70-80 випадків учиняються у стані сп’яніння (так званого фізіологічного сп’яніння).

Звичайно, ступінь сп’яніння при вчиненні злочинів буває різним. Нерідко особи, що вчинили злочини у стані сильного сп’яніння, по-силаються на те, що зовсім не пам’ятають, як учинили злочин і чим були зумовлені їх дії. Дійсно, зловживання спиртними напоями, як і наркотичними чи іншими одурманюючими речовинами, знижує само-контроль людини, розвиває моральну нестійкість, корисливі та агре-сивні мотиви, з’являється нерозбірливість в обранні засобів для до-сягнення різних антисоціальних цілей. Мозок людини, отруєний на-званими речовинами, завжди дає негативні збої у своїй діяльності.

У зв’язку з цим і виникає питання про осудність і неосудність осо-би, яка вчинила злочин у стані алкогольного, наркотичного чи психо-тропного сп’яніння, і правомірність притягнення її до кримінальної відповідальності.

2. У ст. 21 КК це питання вирішене досить виразно: «Особа, яка вчинила злочин у стані сп’ яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримі-нальній відповідальності». Таким чином, за загальним правилом, стан сп’яніння незалежно від його ступеня не виключає кримінальної від-повідальності. Така позиція закону має принципово важливе значення для профілактики і попередження злочинів, що вчиняються у стані сп’яніння.

Пояснюється це тим, що при звичайному фізіологічному сп’янінні відсутній медичний критерій — психічне захворювання, а тому немає підстави для визнання особи неосудною. При фізіологічному сп’янінні не настають ті істотні зміни у психічному стані особи, які характерні для психічного захворювання. Необхідно враховувати й те, що такі особи самі і за власною волею доводять себе до стану сп’яніння, добре розуміючи негативний вплив спиртних напоїв, наркотиків або інших одурманюючих речовин на свою поведінку. Вони усвідомлюють ха-рактер їх можливої негативної поведінки в результаті стану сп’ яніння, передбачають суспільно небезпечні наслідки. Практика свідчить про те, що навіть у стані глибокого фізіологічного сп’яніння особа не втра-чає повною мірою здатності усвідомлювати характер учинюваних нею дій і керувати ними. Інший підхід до вирішення цього питання призвів би до необґрунтованого звільнення від кримінальної відповідальності багатьох осіб, що вчинили тяжкі, особливо тяжкі злочини. Так, не мож-на було б притягти до кримінальної відповідальності водія автотран-спорту, який, перебуваючи у стані глибокого алкогольного сп’ яніння, скоїв автоаварію, внаслідок якої загинули люди.

Отже, при вчиненні злочинів у стані фізіологічного сп’яніння від-сутній не тільки медичний, а й юридичний критерій неосудності. Більш того, в таких випадках осудність особи настільки очевидна, що немає необхідності навіть призначати судово-психіатричну експертизу.

3. Однак у судовій практиці, хоча і рідко, але трапляються випадки, коли на ґрунті хронічного алкоголізму виникають тяжкі психічні за-хворювання — біла гарячка, алкогольний галюциноз та ін. Під впливом таких захворювань особа може вчинити суспільно небезпечне діяння у стані, коли вона не усвідомлює свої дії (бездіяльність) або не може керувати ними. У таких випадках на підставі ч. 2 ст. 19 КК особа ви-знається неосудною і не підлягає кримінальній відповідальності.

Таке захворювання може виникнути не тільки у злісних алкоголіків, але навіть і в тих, хто не страждає на алкоголізм. Практиці відомі ви-падки, коли під впливом різних несприятливих обставин — фізичного або психічного виснаження, нервових перевантажень та інших не-сприятливих обставин, навіть при незначному вживанні алкоголю або наркотиків настають такі серйозні розлади психіки (так зване патоло-гічне сп’яніння), коли особа не усвідомлює свої дії або не може керу-вати ними. Такі особи з урахуванням висновків судово-психіатричної експертизи визнаються неосудними.

З огляду на підвищену небезпечність осіб, що вчиняють злочини у стані сп’яніння, у п. 13 ст. 67 КК ця обставина визнається обтяжу-ючою при призначенні покарання. Але залежно від характеру вчинено-го злочину суд має право і не визнавати цю обставину обтяжуючою (ч. 2 ст. 67 КК). Це, наприклад, випадки, коли вчинення злочину аж ніяк не пов’язано зі станом сп’яніння або коли неповнолітній, який раніше не вживав спиртних напоїв, під впливом дорослих довів себе до стану сп’яніння і в такому стані вчинив хуліганство.

В усіх випадках, коли суд не визнає стан сп’ яніння обтяжуючою обставиною, він повинен навести у вироку мотиви свого рішення.

Контрольні запитання

1. Хто може бути суб’єктом злочину?

2. Які обов’язкові ознаки суб’єкта злочину?

3. З якого віку особа може бути визнана суб’єктом злочину?

4. Що таке осудність як ознака суб’єкта?

5. Які особи можуть бути визнані неосудними?

6. Яке співвідношення медичного та юридичного критеріїв у формулі неосудності?

7. Що таке обмежена осудність?

8. Які наслідки визнання особи неосудною та обмежено осуд-ною?

9. Як у законі вирішується питання відповідальності особи, котра вчинила злочин у стані сп’ яніння?

10. Хто такий спеціальний суб’єкт злочину?

[1] Вводиться в дію з 1 січня 2010 р.

[2] Бажанов, М. И. Уголовное право Украины: Общая часть / М. И. Бажанов. - С. 44.